
AGRONOMIA I MÀGIA EN LA TRADUCCIÓ DE FERRER SAIOL DE L'*OPUS AGRICULTURAE* DE PAL·LADI¹

Raimon Sebastian-Torres

Departament de Filologia Catalana, Universitat de Barcelona

REBUT: 2 de maig de 2019 - ACCEPTAT: 30 de maig de 2019

RESUM

Aquest estudi té com a objectiu analitzar la màgia en l'agronomia a través de la traducció medieval catalana de Ferrer Saiol de l'*Opus agriculturae* de Pal·ladi. En primer lloc revisem la màgia en l'àmbit agrícola romà. A continuació presentem la traducció de Ferrer Saiol, del segle XIV. D'aquesta traducció, feta pels volts del 1385, n'estudiem l'exemplar conservat en català (València, Biblioteca Municipal Serrano Morales, manuscrit [ms.] 6437). Seguidament, revisem una selecció de passatges que il·lustren les diverses pràctiques màgiques descrites per Pal·ladi i com aquestes són traslladades a la versió medieval de Saiol; en concret, es tracta de pràctiques per a combatre inclemències meteorològiques i predir el temps, protegir els animals domèstics i el cultiu, i lluitar contra les plagues. Així, doncs, ens aproximem al coneixement màgic agronòmic llatí i a com aquest es difon en català a finals del segle XIV a la Corona d'Aragó.

PARAULES CLAU: agronomia romana, màgia romana, *Opus agriculturae*, Pal·ladi, Ferrer Saiol.

Correspondència: Raimon Sebastian i Torres. A/e: raimonsebastiantorres@gmail.com.

1. Aquest article forma part del projecte «Narpan II: Ciència vernàcula en el Occidente mediterràneo medieval y moderno» (MICINN PGC2018-095417-B-C64, 2019-2021).

AGRONOMÍA Y MAGIA EN LA TRADUCCIÓN DE FERRER SAIOL DEL *OPUS AGRICULTURAE* DE PALADIO

RESUMEN

Este estudio tiene como objetivo analizar la magia en la agronomía a través de la traducción medieval catalana de Ferrer Saiol del *Opus agriculturae* de Paladio. En primer lugar, revisamos la magia en el ámbito agrícola romano. A continuación, presentamos la traducción de Ferrer Saiol del siglo XIV. De esta traducción, hecha hacia el año 1385, estudiamos el ejemplar conservado en catalán (Valencia, Biblioteca Municipal Serrano Morales, ms. 6437). Seguidamente, revisamos una selección de pasajes que ilustran las distintas prácticas mágicas desarrolladas por Paladio y cómo estas se trasladan a la versión medieval de Saiol; en concreto, se trata de prácticas para combatir inclemencias meteorológicas y predecir el tiempo, proteger a los animales domésticos y los cultivos, y luchar contra las plagas. Así pues, nos aproximamos al conocimiento mágico agronómico y cómo este se difunde en catalán a finales del siglo XIV en la Corona de Aragón.

PALABRAS CLAVE: agronomía romana, magia romana, *Opus agriculturae*, Paladio, Ferrer Saiol.

AGRONOMY AND MAGIC IN FERRER SAIOL'S TRANSLATION OF PALLADIUS'S *OPUS AGRICULTURAE*

ABSTRACT

The aim of this paper is to analyze magic in agronomy through the medieval Catalan translation by Ferrer Saiol of Palladius's *Opus agriculturae*. First we make a review of magic in Roman agriculture, and then we present the medieval translation from the 14th century by Ferrer Saiol, protonotary of Queen Eleanor of Sicily. We study the copy of the Catalan translation – written around 1385 – which has been preserved (Valencia, Serrano Morales Municipal Library, ms. 6437). Lastly, we review a selection of passages illustrating the various magical practices developed by Palladius and how these practices are transferred to the medieval version by Saiol, specifically, those on how to combat and predict the weather, how to protect domestic animals and crops; and how to deal with pests. Taking this approach, we look into the Latin agronomic magical knowledge and how it was disseminated in the Catalan language at the end of the 14th century in the Crown of Aragon.

KEYWORDS: Roman agronomy, Roman magic, *Opus agriculturae*, Palladius, Ferrer Saiol.

1. PAL-LADI I LA MÀGIA EN L'ÀMBIT AGRÍCOLA ROMÀ

Pal·ladi Rutili Taure Emilià fou el darrer escriptor d'agronomia de l'antiguitat. Entre la segona meitat del segle iv i la primera meitat del segle v va escriure les obres *Opus agriculturae* (*O. A.*), *De veterinaria medicina* i *De insitione*. La primera és un tractat sobre el camp, centre d'aquest treball, el segon tracta sobre veterinària i el darrer és un poemari sobre l'art dels empelts. L'*O. A.* gaudí d'una gran difusió i fama durant tota l'edat mitjana i fins al primer Renaixement (Moure, 1990). La seva composició en tretze llibres que segueixen el calendari de l'any, amb un extens llibre introductor sobre la finca agrícola, *Generale praeceptum*, la feu un manual indispensable per al bon funcionament del camp. La gran fama d'aquest autor durant l'edat mitjana, amb més d'un centenar de manuscrits conservats fins al segle xv, feu que escriptors agronòmics com el seu predecessor immediat, Columel·la, o d'altres com Varró i Cató, quedessin en l'oblit i no fossin recuperats fins al Renaixement. Les primeres traduccions de Pal·ladi a les llengües romàniques les trobem al segle xiv, primer al nord de la península Itàlica i seguidament a la Corona d'Aragó (Sebastian, 2014). És en aquest context on trobem la traducció al català de Ferrer Saiol de l'*O. A.*

Pal·ladi desenvolupa al llarg de l'*O. A.* alguns preceptes màgics que tenen com a finalitat combatre i predir el temps, protegir els animals domèstics i el cultiu, i lluitar contra les plagues. Aquestes pràctiques màgiques i rituals han existit gairebé fins als nostres dies, però no ha estat fins que s'ha pogut comprovar empíricament quines eren útils i assolien el seu objectiu, que hi ha hagut una divisió més taxativa entre màgia i preceptes agrícoles. Els estudiosos del món agronòmic romà han focalitzat els seus esforços a reconstruir els patrons i les tècniques de cultiu, i han deixat pràcticament en l'oblit les pràctiques màgiques. L'obra que prenen com a referència és *Roman farming*, de Kenneth D. White, en la qual es dediquen només unes breus línies a la màgia aplicada al camp, per a explicar que autors com Columel·la encara conserven sentències proverbials i fórmules màgiques (White, 1970). Se'n desprèn que la màgia és un camp d'acció en el qual un bon escriptor d'agricultura hauria d'estar absent, opinió que també comparteixen altres estudiosos (Spurr, 1986; Flach, 1990).

Intentar distingir matèria empírica i matèria màgica entre els escriptors agronòmics romans és gairebé impossible, ja que les pràctiques màgiques formaven part de la vida agrícola. Els escriptors agronòmics tracten el ritual religiós i la màgia com a fets comuns per a l'agricultor, i instrueixen el lector perquè els usi com una eina més per a esdevenir un bon pagès.

R. Sebastian-Torres

Tot i l'interès creixent en els estudis sobre màgia, els agrònoms llatins han continuat essent obviats i l'interès s'ha focalitzat en la màgia de l'època grega, que ofereix un corpus més extens, com ara els *Papyri graecae magicae* (Martínez i Sánchez, 1987; Georg, 1995). L'estudi de la màgia llatina s'ha centrat, sobretot, en temàtiques com les malediccions en tauletes de bronze, que tenen paral·lelismes amb les tauletes gregues. Alguns estudis més recents, però, han començat a treballar sobre l'agronomia i la màgia, i s'han centrat principalment en la *Naturalis historia* de Plini el Vell (Dickie, 1999; Richlin, 1997). Aquesta obra, dividida en 37 llibres, tracta en els llibres XII-XXIII temes com la botànica, l'arboricultura o la gestió correcta d'una finca agrícola.

2. OBJECTIUS D'AQUEST ESTUDI

El principal objectiu és recopilar el material màgic i comprovar, en l'obra de Pal·ladi, com la màgia formava part de l'agricultura romana. El contingut màgic, també en el cas de Pal·ladi, prové d'altres fonts literàries agronòmiques, com ara *De re rustica*, de Columel·la; *Naturalis historia*, de Plini el Vell, o les *Geoponica*. Són fonts erudites, de tradició literària secular romana, i també grega, que tenen com a finalitat aportar coneixements a l'aristocràcia terratinent romana. Som davant d'un gènere literari, l'agronòmic, que probablement devia tenir poc a veure amb el dia a dia al camp.

El segon objectiu és veure com es tracta la màgia en la versió de Ferrer Saiol. Les pràctiques màgiques no són l'eix vertebrador de l'obra, però hi apareixen de manera abundant. A més, Ferrer Saiol no només les tradueix, sinó que també n'amplia el contingut.

El tercer objectiu és analitzar el funcionament de la màgia en la literatura agronòmica, ja que no apreciem una línia divisòria a l'hora d'exposar la ciència i la tècnica, i la màgia. En l'O. A., i en les intervencions de Ferrer Saiol, aquestes línies divisòries entre màgia i pràctica agronòmica són poc evidents. Pal·ladi demostra els efectes de la màgia en les descripcions que proposa i les presenta d'una manera oberta i lògica per a ser compreses i, així, poder-les aplicar a les feines del camp.

3. LA MÀGIA EN PAL·LADI

Pal·ladi presenta la màgia des d'accions pràctiques i concretes. Hem de pensar, també, que la màgia va unida a la medicina i a certs rituals que li són inherents. Sovint és difícil posar límits a la màgia: ens trobem davant d'una màgia pràctica i força allunyada de ritus sobrenaturals. De fet, és força regular i previsible, per la qual cosa els agrònoms hi creuen i l'empren.

El públic lector prové de l'aristocràcia romana, amb una bona formació acadèmica i amb grans possessions de terres. Pal·ladi ofereix pautes agrònòmiques als qui volen gestionar de manera adequada la seva propietat. Les fonts que emprà són diverses: llibres, altres agricultors experimentats o la seva pròpia experiència (Sebastian, 2014). Pal·ladi, deutor de Columel·la, insta l'agrònom a emprar noves tècniques i a experimentar-les. Inclou conjurs per a promoure el creixement de les llavors, els cultius i els animals, protegir la collita i eliminar plantes perjudicials, prevenir malalties, tractar els cultius i animals malalts, evitar plagues i tempestes, i millorar la producció dels fruiters i de la vinya. Els remeis màgics es poden elaborar sense cap pràctica màgica. Pal·ladi mostra moltes pràctiques tradicionals útils i n'ensenya, com una més, algunes de màgiques de les quals prefereix ignorar la interpretació.

Pal·ladi, com la resta d'escriptors agrònòmics de l'antiguitat, desenvolupa idees científiques i comprovades empíricament, però, com a *pater familias* i agrònom que és, ha de compartir un coneixement que li és reservat, tot i que la seva intenció és exposar el seu discurs a un públic ampli, tal com explica en el primer capítol de l'obra.²

La màgia que se'ns presenta a l'O. A. és una petita finestra a aquest món, normalment menys carregada de conjurs o de preceptes màgics que les que s'acostumen a trobar en les fonts literàries o en les tradicions directes de màgia (Martin, 2003). A més, és interessant com Ferrer Saiol transmet tot aquest coneixement i com, en traduir-lo, el reformula per a adaptar-lo i adequar-lo al públic lector de l'època, per tal que sigui entès.

Abans de començar l'estudi del text de la traducció de Ferrer Saiol de l'O. A., és oportú analitzar en quins passatges i contextos apareix la màgia. Observem que en tota l'obra, d'una manera més o menys visible, es van succeir pràctiques màgiques que es vinculen tant a la millora dels cultius com a la prevenció contra els animals nocius. Cal destacar, tanmateix, que en el llibre primer, *Generale praeceptum*, trobem un capítol sencer, el XXXV, dedicat a les pràctiques màgiques, traduït per Ferrer Saiol amb el títol *Dels remeys dels orts y dels camps (De remediis hortorum uel agri)*; és, sens dubte, un dels més suggeridors del tractat de Pal·ladi.

Constatem que l'autor posa en el mateix pla els remeis de caràcter més científic, com ara la utilització d'insecticides o de raticides, amb altres d'autènticament màgics, com recórrer el camp amb una destal ensangonada o posar pells de cocodrill a l'entrada de la finca. No hi ha delimitació clara entre les dues categories de *remedia*. Agronomia i màgia van unides, com també ho anaven la medicina i la màgia.

Un dels trets fonamentals en certes pràctiques és l'animisme més o menys conscient. Els elements naturals poden ser tractats com a éssers vius.

2. PAL-LADI, O. A., llibre I, títol 1.1.

N'és un exemple el fet d'evitar la pedra i la calamarsa tot fent una dansa amb destrals, o bé repel·lir una tempesta posant un mirall de cara als núvols per a mostrar-li que té un enemic. Un aspecte d'aquest animisme és creure en la possibilitat de transmetre un benefici a través d'un ésser o d'un objecte inanimat, com ara que el crani d'una euga morta pot transmetre la fecunditat en un hort. També, creure que es poden dur a terme accions des de la distància, tant temporal com espacial; per exemple, que en remullar el gra per a sembrar amb una preparació especial, totes les plantes que en brotin quedaran protegides de qualsevol plaga de per vida.

Hem de ser conscients que en el capítol XXXV s'entreveuen de manera molt minsa les arrels de la societat agrícola romana i de la majoria de comunitats rurals de la zona mediterrània. Els *remedia* que Pal·ladi hi descriu són un resum, incomplet, de les de temàtica màgica més complexes i extenses que devien circular en l'antiguitat, però que malauradament no s'han conservat. Algunes fonts no devien ser conegudes a finals del segle iv, ja que sovint les cita amb el terme *Graeci* ('els grecs'). Certs autors devien gaudir de més fama, com Demòcrit o Apuleu, atès que Pal·ladi els cita de manera explícita. Amb tot, les fonts principals dels *remedia* són Columel·la, Plini el Vell i, en major grau, els llibres XII i XIII de les *Geoponica*, que constitueixen un veritable tresor documental sobre la màgia agronòmica a l'antiguitat.

Cal destacar que Pal·ladi allarga i completa certs passatges de les *Geoponica*, alguns dels quals es conserven actualment, cosa que converteix l'*O. A.* en un document de primer ordre per a l'estudi de la màgia aplicada al camp i de les creences populars de l'antiguitat. A més, és l'únic autor agronòmic que consagra un capítol sencer a aquest tema. Això pot ser degut al fet que en l'antiguitat tardana es produeix un declivi simultani del racionalisme i del paganisme grecoromà tradicional que genera un interès creixent per les pràctiques màgiques (Martin, 2003). Apreciem que hi ha una aparent inexistència de pregàries o sentències religioses vinculades a la màgia, cosa que la fa més propera al lector. Pal·ladi obvia aquests passos previs de la màgia i descriu detalladament només els mètodes. Podem pensar que potser sentia cert escepticisme a l'hora de narrar segons quines pràctiques, però devia veure's obligat a descriure-les perquè formaven part de la tradició secular llatina.

4. LA TRADUCCIÓ DE FERRER SAIOL

La Corona d'Aragó, durant la segona meitat del segle xiv, amb el regnat de Jaume II (1295-1327), però sobretot amb el del rei Pere III el Cerimoniós (1336-1387), és un dels centres de difusió cultural més importants de la península Ibèrica i de la Mediterrània occidental, on es potencien el llatí i

les llengües vernacles. Des de la cancelleria dels reis d'Aragó s'inicia la traducció dels clàssics a la llengua vernacla, sobretot dels temes d'història, astrologia, geografia, medicina i, també, agricultura.

Dins d'aquest marc trobem autors llatins, com Pal·ladi. L'interès que desperta l'agronomia a la Corona d'Aragó no només queda plasmat en els manuscrits conservats, sinó també en les actes notarials, en què es fa esment de l'obra de Pal·ladi. La seva presència pot constatar-se tant en l'àmbit de la cort reial com en l'eclesiàstic o el notarial.

La primera traducció al català de l'*O. A.* la fa el 1385 Ferrer Saiol, protonotari de la reina Elionor de Sicília. El manuscrit autògraf de Saiol no ha arribat fins als nostres dies, sinó que en posseïm dues versions posteriors: una en català (València, Biblioteca Municipal Serrano Morales, ms. 6437) i l'altra en castellà (Madrid, Biblioteca Nacional de España, ms. 10211). Tenint en compte la procedència del traductor i el cercle social de la cancelleria a la qual pertanyia, molt probablement l'obra devia ser escrita en català, per això és la versió que hem emprat per a aquest estudi.

El manuscrit 6437 es custodia a la Biblioteca Municipal Serrano Morales, de València, i data d'entre finals del segle xv i principis del xvi. Els folis mesuren 270 x 180 mm. L'estat del paper en alguns casos és força dolent. Tant les rúbriques com les lletres capitals estan escrites amb tinta vermella. Està estructurat en tres grans apartats: el primer bloc (f. 1r-2v) conté un pròleg escrit pel protonotari Ferrer Saiol; la segona divisió és la traducció de l'*O. A.* (f. 2v-94v), que consta de tretze llibres, com en l'original; l'última divisió (f. 94v-111r), més reduïda, conté dos compendis sobre l'art del conreu de la terra a manera d'annexos que complementen la traducció de Pal·ladi i que són de gran utilitat per a copsar l'entramat de glosses d'agricultura que circulaven en aquell moment.

4.1. Com combatre i predir el temps amb la màgia

El clima és un dels factors més importants en l'agricultura i no és controlable. Els agrònoms intenten aprofitar l'observació i el coneixement de les estacions a l'hora de dur a terme les tasques del camp. Des de l'antiguitat fins als nostres dies hi ha hagut la voluntat d'entendre el temps, per la qual cosa els tractats agrícoles dediquen bona part del seu contingut a l'observació i la predicció del temps i al calendari segons les estacions de l'any. Varró, a *De re rustica*, desenvolupa el calendari del camp a través d'un cicle anual basat en les constel·lacions.³ Columel·la, en canvi, dedica més d'un llibre al calendari agrícola, amb l'ajuda de les observacions astronòmiques.⁴

3. VARRÓ, *De re rustica*, I, 27-37.

4. COLUMEL·LA, *De re rustica*, XI.

Pal·ladi, com ja hem comentat, concep l'*O. A.* com un calendari agrícola i segueix els mesos de l'any del llibre II al XIII.

Les prediccions del temps són difícils d'encertar, per això es proposen accions per a combatre el mal temps. Els romans no necessàriament se sentien indefensos davant de les forces de la natura, ja que els rituals per a modificar el temps i evitar tempestes perjudicials per al camp eren comuns tant en l'àmbit privat com en el públic. La taula 1 recull una selecció de cinc passatges del capítol XXXV del llibre I que tracten aquesta qüestió; inclou el text llatí editat per Robert H. Rodgers (1975) i la transcripció de la traducció catalana medieval de Ferrer Saiol.

En el primer passatge (1.35.1-1) observem que per a combatre la neu-la (boira) i la floridura (rovell) es proposa cremar palla en diferents punts de l'hort perquè d'aquesta manera no avancin i no facin malbé els sembrats. El passatge següent (1.35.1-2) és més màgic, atès que el fenomen de la calamarsa o pedra és difícil de combatre si no és mercès a aquesta pràctica: Ferrer Saiol proposa cobrir una viola o una rosa amb un drap vermell. Ferrer erra en la traducció en confondre el mot llatí *mola* (mola de molí) amb *viola*, i crea un nou mètode per a combatre la pedra. La màgia romana és desconeguda per Ferrer Saiol, fet que provoca que cometi aquest tipus d'errors paleogràfics; en aquest cas, per la semblança de la *m* de *mola* amb la *vi* de *viola*. A continuació proposa aixecar una destal ensangonada assenyalant cap al cel perquè la pedra fugi. Afegeix altres pràctiques, com ara envoltar l'hort de *Curcubita agrestis* (carabassina o brionia) o posar-hi una òliba morta amb les ales esteses clavades. El greix de l'os és un altre element màgic que apareix com a element protector i que és conegut també per altres autors, com Plini el Vell.⁵ Aquest greix té un fort poder virtuós: en untar les eines del camp, en especial la falç dels podadors, «ni gelada, ni neu-la, ni algun animal, ni altra tempestat», podrà malmetre la vinya. És tal la seva efectivitat que la pràctica no ha de ser gaire difosa.

En un altre passatge del mateix capítol (1.35.14) indica de nou com es pot combatre la calamarsa. Aquí entren de ple les pràctiques màgiques extretes de les *Geoponica*, que atribueix a certs animals morts, com el cocodril i la hiena, i també vius, com la tortuga de riu, que tenen propietats purament màgiques. Saiol tradueix erròniament el terme *pellem* ('pell') per *pedra*, i creu que el cocodril posseeix una pedra al cos que ajuda a combatre la calamarsa. Afegeix que és un animal molt verinós i deduïm, per tant, que li era desconegut, com també la hiena (*yene*). D'aquesta, com que el lector del segle XIV no la devia conèixer, Ferrer Saiol en fa una descripció detallada que extreu de l'obra de Solí *Collectanea rerum memorabilium* (Mommsen, 1895). És interessant observar que la pedra que té al cos és l'element màgic,

5. PLINI EL VELL, *Naturalis historia*, 28, 163, 177.

TAULA I. Prescripcions màgiques per a combatre el temps que surten en el Tractat d'agricultura

Passatge	<i>Opus agriculturæ</i>	Ms. 6437
1.35.1-1	Contra nebulas et rubiginem paleas et purgamenta pluribus locis per hortum disposita simul omnia, cum nebulas uideris instare, conbures.	Contra neula y calige pren de les porgadies de la palla, ço és, aquella menuda que roman que no és bona a res, encara del altra palla, y posa'n per diverses partides del ort o del camp. Y, quant veuràs acostar la neula, met foch als pallers y no-t porà noure la neula.
1.35.1-2	Contra grandinem multa dicuntur. panno russeo mola coperitur. item cruentæ secures contra caelum minaciter leuantur. item omne horti spatium alba uite praecingitur, uel noctua pennis patentibus extensa suffigitur, uel ferramenta quibus operandum est seuo unguuntur ursino. [2] aliqui ursi adipem cum oleo tusum reseruunt et falces hoc, cum putaturi sunt, unguunt. sed hoc in occulto debet esse remedium, ut nullus putator intellegat. cuius tanta uis esse perhibetur, ut neque gelu neque nebula neque aliquo animali possit noceri. interest, ut res profanata non ualeat.	Y, quant veuràs caure pedres del cel, tu cobre huna viola o rosa ab drap vermell y no-t porà noure. Ítem, pren huna destral y fes com qui menassa vers lo cel ab la destral, y serrarà la tempestat. Ítem, alguns contra la pedra envisconen tot lo ort de huna herba que ha nom vitis alba. I. briònia vel <i> cucurbita agrestis</i> , vidalba. Altres prenen huna òliba, y ab les ales esteses fiquen-li apart desots hun bastó y, stant tota dreta, fiquen-li lo bastó en lo cap. Altres fan untar los ferraments ab que llauren, ço és, los càvechs y los rels, y encara les podador[e]s ab què poden ab seu de onso. [2] Altres prenen lo greix o lo seu del onso, y piquen-lo, y mesclen-lo ab oli y concerven-lo. Y, quan deuen podar lurs vinyes, fan-ne untar los podadors. Mas aquest remey se deu fer molt amagadament, en manera que ninguns podadors no puguen saber per què-s fa, com tanta és la sua virtut, segons que-s diu, que ni gelada, ni neula, ni algun animal, ni altra tempestat no pot noure la vinya. Y, per tal com aquest remey és tan excel·lent, no deu ésser manifestat a tot hom, en especial a gents grosseres que no saben res tenir en secret.
1.35.14	Grandini creditur obuiare, si quis crocodilli pellem uel hyaenae uel marini uitulii per spatia possessionis circumferat et in uillae aut cortis suspendat ingressu, cum malum uiderit imminere. item si palustrem testudinem dextra manu supinam ferens uineas perambulet et reuersus eodem modo sic illum ponat in terra, ut glebas dorsi eius obiciat curaturae, ne possit inuerti sed supina permaneat. hoc factu fertur spatium sic defensum nubes inimica transcurrere.	Contra la pedra que cau del cel pren de la pedra del cocodrilli, que és huna bèstia molt verinosa, o de la pell de la yene, que és huna bèstia axí com a llop y ha pels y cabells en lo coll, axí com a cavall. Y escarneix los pastors y los cans quant guarden lo bestiar. Habita en les fosses dels morts y porta huna pedra, alguns diuen al front, y altres dien en les celles o pestanyes. Y qui la té davall la lengua, divina les coses esdeuenidores. O hages de la pell de vedell marí y porta-la al derredor del camp o de la vinya, y penja-la a la porta de la casa o del corral hon jau lo bestiar quant veuràs venir la tempestat, y no y porà noure. Encara si hauràs huna tartuga viva de bassa o de stany, y la portaràs en la man dreta entorn del camp o vinya o de la possessió quant veuràs venir la tempestat. Y la tornaràs al cap de la possessió d'on seràs exit, y posaràs la tartuga en terra de sobines y posaràs-li entorn gleves de terra perquè no-s puga dreçar ne girar. La tempestat passa sens fer dampnatge.

R. Sebastian-Torres

Passatge	<i>Opus agriculturae</i>	Ms. 6437
1.35.15	Nonnulli ubi instare malum uiderint, oblato speculo imaginem nubis accipiunt et hoc remedio nubem, seu ut sibi obiecta displiceat seu ut tamquam geminata alteri cedat, auertunt. item uituli marini pellis in medio uinearum loco uni superiecta uiticulae creditur contra imminens malum totius uineae membra uestisse.	Altres fan axí quant veuhen venir lo núvol o tempestat, que ells prenen hun spill y posen-lo en lloch que lo núvol lo puga veure, o mirar la sua semblança o forma. Y per aytal manera lo núvol o perquè haja vista la sua semblança en lo espill que és lleja, y fera y negra, o que veja que-s doblada ab altre núvol, volent-li donar lloch, ella se esvaheix y no fa dampnatge. Encara si prens pell de vedell marí, y enmig de la vinya la posaràs damunt huna sarment, la vinya serà guardada de tot perill.

FONT: Elaboració pròpia a partir de Rodgers (1975) (versió llatina) i a partir del manuscrit 6437 (versió en català).

com indica Saiol amb el cocodril. La pell d'un vedell marí també és una ajuda per a protegir-se de la calamarsa. Tot seguit hi ha la pràctica màgica amb una tortuga viva, de la qual és destacable la descripció escrupolosa que en fa per als que no la coneixen. Primer de tot, abans que es presenti la calamarsa, s'ha de passejar la tortuga amb la mà dreta al voltant del camp, després s'ha de colgar panxa enlaire perquè no es pugui moure, i llavors la calamarsa passarà de llarg. Aquesta descripció detallada mostra com la màgia està present en la vida agrícola romana.

En el passatge 1.35.15 la pràctica màgica consisteix a fer fugir un núvol de tempesta. Com un cas d'antropomorfisme, es presenta a la tempesta un mirall que reflecteix la seva imatge; el núvol, en veure tal perill, fuig o s'esvaeix. Saiol hi afegeix la descripció antropomòrfica del núvol, absent en el text de Pal·ladi: «[...] la sua semblança en lo espill és lleja y fera y negra». Pal·ladi també recorda la força de la pell del vedell marí i especifica el lloc exacte de la vinya on s'ha de posar perquè sigui efectiva.

La taula II recull un passatge (7.9) extret del llibre del mes de juny, on s'indica quins són els millors dies per a sembrar utilitzant una tècnica egípcia explicada pels grecs. Aquest intent de Pal·ladi provoca que Saiol amplii aquesta informació tot afegint-hi com es pot predir el temps a partir de l'obra d'al-Kabīr (Al-Cabit moro, per a Saiol), que explica com es pot preveure la meteorologia dels mesos venidors a partir del temps que fa certs dies del mes. Aquest passatge és una interpolació de l'obra *Majmū' fī 'l-filāḥa* de l'autor toledà del segle IX Ibn 'Abd al-Kabīr ibn Yahyà Ibn Wāfid (Capuano, 1987). A més, Saiol afirma que ho ha sentit, ho ha trobat per escrit i fins i tot ho ha experimentat. Pal·ladi i també Ferrer Saiol mostren que tenen coneixement de pràctiques màgiques procedents de tradicions literàries anteriors i coetànies a ells per tal d'aconseguir un millor rendiment de la terra.

TAULA II. Fórmules per a endevinar el temps

Passatge	<i>Opus agriculturae</i>	Ms. 6437
7.9	Graeci adserunt Aegyptios hoc more prouentum futuri cuiusque seminis experiri. aream breuem loco subacto et umido nunc excolunt et in ea diuisis spatiis omnia frumenti uel leguminum semina spargunt. Deinde in ortu caniculae, qui apud Romanos quarto decimo Kalendarum Augustarum die tenetur, explorant quae semina ortum sidus exurat, quae inlaesa custodiat. his abstinent, illa procurant, quia indicium noxae aut beneficii per annum futurum generi unicuique sidus aridum praesenti exitio uel salute praemisit.	Los grechs han aytal experiment que quant ells volen saber qualque sement que ells volen sembrar s'i profitarà aquell any axí auenidor, en aquest temps de juny en hun loch humit ells fan huna era gica, y caven, y aplanen-la. Y que stiga en lloch que-l sol puga ben tocar. En aquella era separadament ells sembren de cascuna sement que ells volran sembrar hun poch, axí ordi com forment, com llegums, com altres sements. Y cobren la sement lleugerament, y no han cura més avant de regar mas leixen-la star axí sembrada en la era fins a xx dies de juliol, que comença segons dien exir aquella estela que dien canícula. Y llavors regoneixen cascuna sement per si. Aquella sement que trobaran secada de la calor del sol, rebugen de sembrar, ço és que no la sembrarien aquell any. Mas l'altra sement que trobaran humida y que-l sol no la haurà cremada, de-quella sement sembraran, pensant que aquella sement fructificarà. Y dien que cascuna sement ha alguna estela apropiada en cascun any a fructificar o no. Encara yo he hoyt en hun libre que feu l'Al-Cabit moro y no res menys ò he trobat scrit en diversos libres y per experiència ò he vist que en aquest mes de juny deuen conciderar lo xiii dia, hi-l xiiii, hi-l xv de la luna que sia girada dins aquest mes de juny y no altre. Per los xiii dia vos significarets iiii mesos primer vinents començats en juliol. Y si aquell xiii dia serà plujós y ple de núvols, sàpies que-ls iiii mesos primers seran plujosos, ço és juliol, agost, setembre, octubre. Y si per lo matí és núvol o plou y après migdia fa bell y clar, los dos mesos primers seran plujosos y los ll darrers exuts y clars. E per semblant manera poràs conciderar del xiiii dia de la lluna y del xv posat que aquestos iiii dies fossen en juliol, puix la lluna se fos girada en juny. Y sàpies que poch anys són que no trobes per veritat.

FONT: Elaboració pròpia a partir de Rodgers (1975) (versió llatina) i a partir del manuscrit 6437 (versió en català).

4.2. Com es poden protegir els animals i el cultiu amb la màgia

Un dels focus més importants de màgia en l'*O. A.* és la protecció dels animals i els cultius, per tal d'obtenir una bona producció. En aquest apartat analitzem el que expliquen Pal·ladi i la traducció de Saiol per a fomentar, influir i predir el creixement dels cultius i dels animals i per a defensar-los de malalties.

TAULA III. *Receptes màgiques per a protegir els animals*

Passatge	<i>Opus agriculturae</i>	Ms. 6437
1.24.2	A mustelis tutae fiunt, si inter eas uetus spartea proiciatur, qua animalia calciantur, ut eam secreto non uidentibus aliis unus adtulerit. non pereunt et neque locum deserunt, si per omnes fenestras aliquid de strangulati hominis loro aut uinculo aut fune suspendas.	Los coloms són guardats de musteles, si hom gita dins lo colomer alguna trava de espart que haja portat bèstia quant li mostren de amblar y que li sia caygut; y que algun home los trobe en la carrera y-l prenga amagadament que algun altre no-l veja, y que-l llance dins lo colomer. Y, fent açò, dien que no-ls cal tenir dupte que musteles los fassen dampnatge. Los coloms no-s moren ni desemparen llur colomer, si per totes les finestres hon entren y ixen los coloms serà posat o penjat algun tros de dogal de penjat.
1.24.3	rutae ramulos plurimis locis oportet contra animalia inimica suspendere.	Molt és profitosa cosa si en diverses partides dins lo colomer són penjats molts rams de ruda, car molt contrasten a tots los animals qui-ls fan dampnatge.
1.38.2	tamen creduntur non fugere, si stercus primogeniti uituli adlinamus oribus uascolorum.	Y diu-se que si hom unta les boques de les cases de les abelles ab fempta de vedell qui sia primer nat, que no fugen les abelles.
7.7.2	ad examinis pabulum hoc tempore pars fauorum debet quinta dimitti. sane putres ac uitiosi faui de aluearibus auferantur.	Y perquè les abelles quant y tornen tinguen que menjar deus-hi deixar fins a la quinta part de les bresques ab la mel. Emperò és necessari que si dins havia algunes bresques podrides o arnades que totes ne sien tallades y tretes. Item és necessari que aquell qui crastarà o regoneixerà les cases de les abelles sia hom cast y que per alguns dies no haja coneguda fembra. Car les abelles de lur natura són molt castes y no comporten luxúria ni sutzura.

FONT: Elaboració pròpia a partir de Rodgers (1975) (versió llatina) i a partir del manuscrit 6437 (versió en català).

No podem saber amb certesa fins a quin punt Pal·ladi creu en les celebracions religioses agrícoles i fins a quin punt podia observar-ne el benefici directe sobre les collites i els animals. Les descripcions rituals que narra Pal·ladi són força escasses i n'hem de cercar l'origen en l'esfera ritual de la religió romana. Cal destacar, però, que descriu les pràctiques màgiques i els beneficis que se'n deriven obviant-ne la part més litúrgica.

L'autor desenvolupa la màgia i ofereix un ventall ampli de possibilitats per a preparar fertilitzants, amulets, encanteris i altres activitats. D'aquesta manera, ofereix uns *remedia* específics i allunyats de les pràctiques litúrgiques. A més, aquest tipus de màgia pot ser duta a terme no només pels capacitats, sinó també pels esclaus i pels que treballen la terra; en canvi, un ritual religiós demana algú format i amb autoritat, un *pater familias*. Hem de tenir en compte que la màgia vinculada a l'agricultura comparteix elements amb la màgia comuna, com ara fer processons o usar amulets. Els exemples que analitza-

rem (taula III) evoquen un culte pragmàtic, amb remeis concrets per a protegir els animals domèstics i per a millorar els cultius.

El primer passatge, l'1.24.2, explica com es poden protegir els coloms amb pràctiques màgiques molt explícites. La primera consisteix a protegir el colomar de les musteles deixant-hi una trava vella d'espart que hagi dut alguna bèstia; Saiol indica que l'ha de dur algú en secret, sense que la vegin els altres. La pràctica següent permet protegir els coloms de tot mal posant a les entrades i sortides del colomar un tros de corda d'un penjat a la forca («dogal de penjat»). En el passatge següent (1.24.3) es posa de manifest que les branques de ruda també serveixen per a protegir els coloms. Com sabem, la ruda (*Ruta graveolens* L.) a dosis altes pot ser tòxica i l'olor que desprèn fa fugir els insectes.

En el passatge 1.38.2 es descriu com s'han de transportar els bucs de les abelles i en la frase final Pal·ladi recomana untar les boques dels ruscs amb femta d'un vedell primogènit per tal que les abelles no fugin. Moure (1990) veu aquest passatge com una pràctica agronòmica i no màgica, tal com assenyala Martín (2003). De fet, avui encara s'utilitza la buina fresca de vaca, pel seu poder adherent, per a tapar les entrades dels ruscs enganxant-hi una llosa de pedra. Així, doncs, trobem com la màgia amb un vedell primogènit s'uneix al saber agronòmic.

En el passatge 7.7.2 Ferrer Saiol afegeix a la traducció una informació inexistent en el text de Pal·ladi, sobre la castedat de l'apicultor a l'hora de tenir cura de les abelles. Aquesta mateixa explicació també la trobem en el *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*, de Miquel Agustí, en què no només s'esmenta l'abstinència carnal, sinó també que cal haver-se rentat i no haver fet excessos ni amb el beure ni amb el menjar.⁶ Constatem que la tradició secular es manté i es difon fins al segle XVII.

La taula IV conté passatges sobre com es pot protegir i tenir cura de certs cultius. En el primer (1.6.14), Pal·ladi indica que plantar oliveres i recollir-ne el fruit és una tasca que han de fer joves castes; recordem que l'olivera és l'arbre de la divinitat Atena. Saiol ho amplifica dient que qui pretengui fer alguna activitat sobre l'olivera no pot haver fet pràctiques sexuals abans perquè l'olivera és un arbre cast. Cal recordar que ni Pal·ladi ni Saiol esmenten Atena en cap moment. El primer, tot i que era un romà pagà, no devia estar gaire allunyat del cristianisme i possiblement per això les referències a divinitats romanes són escasses (Sebastian, 2016). Saiol, en canvi, tot i el seu possible desconeixement de la deessa vinculada a l'olivera, amplia la informació per a assabentar-ne bé el lector.

6. M. AGUSTÍ, *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*, III 20: «[...] tindreu cuyda-do que aquell dia no hajau tocada dona, y moderat de beure vi, y que no vos hi acosteu que primer no vos siau rentat, y netejat, axí mateix se abstinga de tot menjar agre, com també de totes les sala-dures, salmorra, y de totes coses que espiran à all, cebes, y altres semblants».

R. Sebastian-Torres

En el passatge següent (1.35.7) Pal·ladi cita Demòcrit. La pràctica màgica es descriu amb detalls per tal que qui l'executa pugui realitzar-la fàcilment. Es tracta d'aconseguir un cert nombre de crancs de riu o de mar, deixar-los al sol durant deu dies dins de recipients de ceràmica i coberts amb aigua, i després ruixar els sembrats amb aquesta aigua cada vuit dies fins que creixin amb força.

En l'apartat 1.35.16 Pal·ladi recepta arrels de cogombre salvatge (esquitxagossos, *Ecballium elaterium* Rich) per a protegir tota llavor de qualsevol mal. Després recomana posar al camp un crani d'euga o de somera que hagi pollinat, ja que fertilitza allò que mira. És interessant observar que Saiol no tradueix l'última oració, és a dir, no inclou en el text que els cranis fertilitzen el que miren. Això pot passar perquè posseeix un manuscrit llatí malmès o perquè es tracta d'una pràctica massa supersticiosa i màgica.

TAULA IV. *Com cal protegir amb màgia els cultius i les llavors*

Passatge	<i>Opus agriculturae</i>	Ms. 6437
1.6.14	Graeci iubent oliuam, cum plantatur et legitur, a mundis pueris atque uirginibus operandum, credo, recordati arbori huic esse praesulem castitatem.	Los grechs acostumen [que], quant planten olivera, ho prenen exercos o estaques per a plantar o empeltar o fan collir les olives, que la fan tallar o plantar o collir a infants e infantès vèrgens. Y en moltes altres terres guarden que no leixen muntar ninguna fembra, ni encara home que de hun dia passat haja usat ab fembra carnalment, per collir olives ni fer altres actes sobre lo arbre de la olivera, y açò per tal com és molt cast arbre. Y dien molts dels grechs y d'altres que és cap y bisbe de tots los altres arbres.
1.35.7	Democritus adserit neque arboribus neque satis quibuslibet noceri posse a quibuscumque bestiis, si fluuiales cancos plurimos uel marinos, quos Graeci paguros nominant, non minus quam decem fictili uasculo in aqua missos tegas et sub diuo statuas, ut decem diebus sole uaporentur, postea quaecunq; inlaesa uolueris esse profundas et octonis diebus peractis hoc repetas, donec solide, quae optaueris adolescant.	Democritus, philòsoph, diu que, si prens cranchs de riu o de mar com més pugues, almenys que no sien menys de .x. en nombre, y que-ls metes dins huna olla o cànter o altre vexell de terra. Y dins lo vexell metràs aygua que-n sia ple; y cobre lo vexell y posa'l a la serena, en manera que per deu dies stiga axí cubert al sol o a la serena denit. Y de huyt en huyt dies escampa de aquella aygua sobre aquelles plantes o sements que volràs conservar de dampnatge y res no-ls porà noure. Y axí, per aytal manera y continuaràs de ruixar ab aquella aygua fins que-ls sements o los plants sien grans.

Agronomia i màgia en la traducció de Ferrer Saiol

Passatge	<i>Opus agriculturae</i>	Ms. 6437
1.35.16	Omnia semina horti uel agri feruntur ab omnibus malis ac monstris tuta seruari, si agrestis cucumeris tritis radicibus ante macerentur. Item equae caluarie sed non uirginis intra hortum ponenda est uel potius asinae. creduntur enim sua praesentia fecundare quae spectant.	Encara si prens cogombros amarchs hi-ls piques bé ans de la tempestat, y escampes lo such per lo ort o per lo camp, ninguna sement que y sia sembrada no pot rebre dampnatge. Alguns entenen que qui posa en son camp cap de egua que ja haja aguts pollins, o cap de somera que per lo semblant haja pollinat, tots los fruyts del camp ne prenen multiplicació y millorament y abundància.
10.3.1	Si modium quo seretur hyaenae pelle uestieris et ibi aliquandiu quod serendum est esse patiaris, sata bene prouenire firmantur.	Si vols que la sement profite y fructifique millor que altra, tu leixaràs star aquella sement per alguns dies ans que la sembres sobre huna pell de huna bèstia que a nom egena, la qual no és coneguda ne vista en estes partides, sinó solament en Àfrica. Y reconta Solinus en lo Libre de les maravelles que és huna bèstia que lo coll y la biga de la esquena és tot de huna pessa, que no pot girar lo cap si tota no-s gira. Y és molt cruel bèstia y fort. Y ha los ulls virats y de diverses colós. Y en les pastanyes dels seus ulls se troba huna pedra de diverses colós que a nom hiona. Y qui la porta en la boca davall la lengua prenostica moltes coses esdevenidores. Y volentes segueix los cossos dels hòmens morts hi-ls desterra. Encara segueix molt les cabanes dels bestiers de nit. Y contrafà la veu dels pastors. Y menaça als cans, axí com los pastors. Y si veu gosso[s] que la vullguen pendre, tantost los encorta que no-s poden moure ni ladrar. Y semblant fa dels hòmens, puix que tres vegades se sia mesa entorn.
11.12.8	Si cerasus concepto umore putrescit, in trunco foramen accipiat, quo possit educi. [8] si formicas patitur, sucum portulacae debetis infundere cum aceti media parte permixtum uel uini faecibus truncum arboris florentis adlinere. si aestu canicularium fatigatur, trium fontium singulos sextarios sumptos post solis occasum radicibus arboris iubeamus influere sic, ne remedium luna deprehendat. uel herbam symfoniacam circa arboris truncum torquebimus in coronam uel ex ea iuxta imum codicem cubile faciemus. cerasia non aliter quam in sole usque ad rugas siccata seruantur.	Si lo cirer per massa humor se podrirà o farà podrir les cireres, ab huna barrina grossa faràs-li hun forat en lo tronch del arbre, per lo qual la humor se escorrerà tota. [8] Si en lo cirer se faran formigues, hages such de verdolagues y vinagre igualment, y hantaràs-ne lo tronch del arbre quant començarà a florir y no li poran noure les formigues. Y si per ventura lo cirer se escuallarà per gran calor del estiu, hages III somades d'aygua de III fonts. Y gitalles a la calç del cirer vers lo sol post. Emperò per tal que la huna no li nega ne li done massa fredor, hauràs de huna erba que s'apel-la <i>symphomata</i> y faràs-li-n huna garlanda entorn de la rael hon hauràs mesa l'aygua. Aquesta erba <i>symphomata</i> ha molts noms en latí segons les sinònimes, car és apel-lada <i>casillago</i> , <i>dens caballinus</i> , <i>canicularis</i> , <i>iusquiamus</i> , <i>idem sunt</i> . La erba de <i>iusquiamus</i> prou és notòria, car dien-li erba de Senta Maria que fa hunes capcetes a manera de campanetes. Les altres no les conech. Les cireres no-s poden salvar en altra manera sinó que sien secades al sol fins que comencen a rugar.

FONT: Elaboració pròpia a partir de Rodgers (1975) (versió llatina) i a partir del manuscrit 6437 (versió en català).

R. Sebastian-Torres

En el passatge següent (10.3.1), Pal·ladi descriu els beneficis de la pell de hiena si es posa sobre les llavors que s'hauran de sembrar. Ferrer Saiol aprofita el desconeixement d'aquest animal, *egena*, per a introduir, de nou, la descripció de Solí. Observem, però, que aquesta vegada la descripció és més exhaustiva i en cita la font, «Solinus en lo *Libre de les meravelles*». A més, destaca els poders d'aquest animal per a predir el futur a través de la pedra que, segons Solí, posseeix la hiena, que descriu com un ésser malvat capaç de desenterrar morts, confondre's per tenir veu humana i amenaçar tant animals com persones.

En el passatge 11.12.8 observem com s'ha de curar un cirerer. Pal·ladi descriu de manera escrupolosa el procés per a treure l'humor de l'arbre, eliminar-ne les formigues, evitar-li l'estrès hídric i fer servir «symfoniaca» (*Hyoscyamus albus* L.) a mode de garlanda protectora. Cal destacar que Saiol cerca en els manuals mèdics de l'època, com *Clavis sanationis*, de Simó de Gènova, els diferents noms llatins d'aquesta planta i acaba la descripció amb el nom popular d'herba de Santa Maria (Sebastian, 2017). A més,

TAULA V. *Pràctiques màgiques per a combatre els insectes*

Passatge	<i>Opus agriculturae</i>	Ms. 6437
1.35.2-3	Contra culices et limaces uel amurcam recentem uel ex cameris fulginem spargimus.	Contra los mosquarts y caragols pren morques de oli fresques y posun-les hon los caragols fan dapnatge. Y contra los mosquarts escamparàs la sucha, y fa-ls hom fogir.
1.35.2-4	Contra formicas, si in horto habent foramen, cor noctuae admoueamus; si foris ueniunt, omne horti spatium cinere aut cretae candore signabimus.	Contra los formigons si han forat dins lo ort, hages lo cor de la òliba y posa'l sobre lo forat. Y [si] per ventura hi vendran de la part de fora, escampa molta cendra en los llochs per hon passen, y pols de la argila blanca de què fan la obra de terra.
1.35.3	Contra erucas semina quae spargenda sunt semperuiui suco mafeiant uel erucarum sanguine. cicer inter olera propter multa portenta serendum est. aliqui cinerem de fico super erucas spargunt. item squillam uel in horto serunt uel certe suspendunt. aliqui mulierem menstruantem nusquam cinctam solutis capillis nudis pedibus contra erucas et cetera hortum faciunt circumire. aliqui fluuiales caneros pluribus locis intra hortum crucifigunt.	Contra les orugues deu hom remullar los sements que hom cembra que acostumen de menjar les orugues en such de alga o de bova que-s fan en les basses, o en la sanch de les orugues mateixes y no-ls poden noure. Alguns són qui posen sobre les orugues cendra de fust de figuera. Altres planten en lo ort esquilla, que és ceba marina, o pengen per alguns llochs del ort de la dita ceba marina. Altres fan anar per tot l'ort al derredor huna fembra descinta o que no haja portada correja ne cinta. Altres dihuen que haja de son temps y no port lo cap cubert, mas que vaja en cabells solts y ab los peus descalços y que vaja entorn del ort. Altres han molts cranchs de riu y meten-los en astats en sengles fusts y posen-los en diversos llochs del ort.

Agronomia i màgia en la traducció de Ferrer Saiol

Passatge	<i>Opus agriculturae</i>	Ms. 6437
1.35.5	Vt olera animalia infesta non generent, in corio testudinis omnia semina quae sparsurus es sicca, uel mentam locis pluribus, maxime inter caules, sere. hoc praestare fertur herbum aliquantulum stratum, praecipue ubi radices et rapa nascuntur. uel acre acetum suco hyosciami mixtum fertur olerum pulices necare, si spargas.	Si vols que pulgó ne altres animals o papallons no puguin criar entre les cols ne entre les herbes del ort, tu faràs sequear les llavors que volrràs sembrar sobre cuyro de tartuga. Semblantment y val herb quant hom n'i sembra, en especial entre los naps [y] los ràvens. Encara si prens de la sement del juscami, ço és, de la erba de Santa Maria que fa les fulles amples y blanques y peloses, y la sement fa en hunes capcetes o esquelletes; en Aragó la apellen belenyo. Aquella sement sua remullaràs en vinagre, y aquell vinagre escamparàs sobre les cols e altres herbes, y mata lo pulgó, e los orugos y tots los altres animals que-ls han acostumat de noure. Si vols confondre les puces, escampa oli comú de olives en la cambra, y morran.
1.35.12	Opinio Graecorum est, si nubes locustarum repente surrexerit, latentibus infra tecta cunctis hominibus eam posse transire. quod si inobseruantes homines sub aere deprehendant, nullum fructum noceri, si continuo omnes ad tecta confugiant. pelli etiam dicuntur amari lupini uel agrestis cucumeris aqua decocta, si muriae mixta fundatur. aestimant aliqui locustas uel scorpios fugari posse, si aliqui ex his urantur in medio.	Los grechs han aytal opinió contra les llagostes, que si per ventura en l'ayre hom veurà gran multitud de llagostes a manera de núvol, y tots los hòmens de aquell lloch hon seran vists s'amagaran dins llurs cases abans que les llagostes sien en dret de aquell lloch, que elles passaran rodant que no faran mal ni-s posaran en tot lo terme. Y, si per ventura, abans que-ls hòmens hagen vists los llagosts, ells sien ja en lo terme y s'escomenen a escampar y posar-se en lo terme, y los dits hòmens sobtosament se reculliran dins llurs cases, cert que les llagostes no faran algun dampnatge als fruyts de aquell lloch hon lo[s] hòmens y fembres se seran amagats. Y açò provaren los grechs per experiència. Encara dien los grechs que hom pot contrastar a les llagostes y fer-les fogir si hom pren del aygua amargosa en què ha remullat lopins, y aygua en què hagen cuyts cogombros amarchs; y que y sia mesclada salmorra, ço és, aygua bollida ab molta sal, y que hom los escamp de sobre de aquella aygua, tantost se'n fugen. Encara més dien que hom fa fogir les llagostes y los escorpions, si hom ne crema alguns d'ells y que-ls altres senten la olor.

FONT: Elaboració pròpia a partir de Rodgers (1975) (versió llatina) i a partir del manuscrit 6437 (versió en català).

Saiol descriu breument la planta per tal que pugui ser identificada correctament a l'hora de fer la garlanda.

Observem que en Pal·ladi les festivitats agràries són absents i no hi són esmentades. Tampoc apareixen pràctiques rituals per a millorar el rendiment de la finca agrícola. No obstant això, en els remeis que es plantegen, hi trobem pràctiques religioses ancestrals que en època de Pal·ladi han quedat fossilitzades i que Saiol trasllada i amplia. Tot i que hi ha la voluntat de Pal·ladi de donar explicacions pràctiques sobre el funcionament dels *remedia*, tant els lectors del segle iv com els del segle xiv els podien apreciar com a màgics perquè certes pràctiques, com els amulets d'ani-

mals, de teixits o garlandes de plantes, recorden pràctiques ancestrals de màgia.

4.3. Com es poden combatre les plagues amb màgia

En aquest apartat tractarem els animals nocius, com els insectes (taula v), els ratolins, els talps i les serps, i els tractaments màgics que proposa Pal·ladi per a eliminar-los i per a protegir la producció. Aquestes pràctiques es focalitzen en l'element que s'ha de protegir, o en l'atac directe als animals nocius. Els *remedia* es descriuen en alguns casos com a medicina, i les plagues, com una malaltia que pot ser tractada. De nou, ens trobem davant d'aquesta ambigüïtat entre remeis màgics i remeis farmacològics; alguns pot semblar que no pertanyen a l'àmbit de la màgia, i molts es basen a escampar males olors amb animals morts o a utilitzar pocions per a fer fugir insectes o altres animals nocius.

Les mesures màgiques i rituals per a combatre els insectes es fonamenten majoritàriament en receptes per a fumigar el terreny o en la crema de certes plantes o animals. Val a dir que la riquesa de simbolisme en la protecció contra les erugues que presenta Pal·ladi, també va acompanyada d'accions rituals. Les plagues no només podien destruir les collites, sinó que també podien ser interpretades com a mal presagi. Així, doncs, allà on no trobem el saber empíric, apareix la màgia per a complementar-lo i ajudar l'agrònom.

En el passatge 1.35.2-3 Pal·ladi explica que contra els mosquits i els llimacs cal usar morca fresca o bé sutja. Continua amb pràctiques màgiques per a combatre les formigues (1.35.2-4) i observem certs aspectes empírics en aquest sentit, com ara posar un cor d'òliba per a atreure-les (quan el niu és dins de l'hort) o escampar cendra i argila blanca per a exterminar-les (si venen de fora).

Un altre passatge interessant és el que descriu com es poden combatre les erugues (1.35.3). Pal·ladi aconsella de remullar les llavors que s'han de sembrar, amb sempreviva (*Sempervivum tectorum* L.) o amb sang de les erugues, o bé emprar cendra de fusta de figuera o ceba marina (*Scilla maritima* L.). També afegeix rituals màgics, com, per exemple, que una dona que menstruï es passegi pel voltant de l'hort sense res cenyit, amb els cabells deslligats i els peus descalços. Saiol no tradueix el requisit de la menstruació, però sí la resta de pràctiques al voltant del cos femení. Aquesta pràctica es conserva en l'obra de Miquel Agustí (segle XVII).⁷ Finalment, Pal·ladi explica que crucificar crancs de riu i posar-los a l'hort farà que les erugues no s'hi apropin.

7. M. AGUSTÍ, *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*, I 21.

TAULA VI. Pràctiques màgiques per a combatre animals nocius

Passatge	<i>Opus agriculturae</i>	Ms. 6437
1.35.9	Mures, si amurcam spissam patinae infuderis et in domo nocte posueris, adhaerebunt. item necabuntur, si elleboro nigro caseum uel panem uel adipem uel polentam permisceas et offeras. et agrestis cucumeris et coloquintidis suffusio sic nocebit. aduersus mures agrestes Apuleius adserit semina bubulo felle maceranda, antequam spargas. nonnulli rododafnes foliis aditus eorum claudunt, qui rosis his, dum in exitum nituntur, intereunt.	Contra les rates pren morques d'oli ben espesses y met-les en huna paella, y posa-la en lloch hon les rates la puguen trobar y beure, y tantost morran. Encara pren elèbor negre y fes-ne pólvora, y mescla-la ab formatge ras, o ab pa, o ab farina o ab greix; y si-n mengen, tantost moren. Semblant ho pots fer ab such de la sement de cogombro amarch y de la coloquintida, que les mescles ab formatge o pa. Contra les rates salvatines diu Apuleius, philòsoph, que prengues la sement del forment o altra qualsevol sement y fes-la ben remullar ab fel de bou abans que la sembres. Molts són qui tanquen los forats de les rates ab fulles de baladre, per los quals les rates acostumen de entrar y exir. Y ell[e]s roseguen les fulles y tantost moren.
1.35.10	Talpas Graeci hoc genere persecuntur: nucem perforari iubent uel aliquod pomi generis soliditatis eiusdem; ibi paleas et cedram cum sulfure sufficienter includi; tunc omnes paruulos aditus et reliqua spiramenta talparum diligenter adobruui; unum foramen, quod amplum est, reseruari, in cuius aditu nucem intus incensam si poni, ut ab una parte flatus possit accipere, quos ab alia parte diffundat; sic inpletis fumo cuniculis talpas uel fugere protinus uel necari.	Los grechs maten los talps en tal manera que ells prenen nous o altre semblant fruyt y foraden-l; y meten dins la nou palla trida y rasina de pi o classa de ginebre y sofre conuinentment, y tanquen bé tots los forats gichs que fan davall terra, y lo pus ample forat deixen-lo ubert. Y posa-y hom la nou damunt dita, dins la qual met hom huna brasa de foch. Y lo forat de la nou deu hom metre devers lo forat que haureu deixat en terra ubert, per tal que lo fum que exirà de la nou se-n entre dins lo forat dels talps. Y no poden sofrir lo fum, ans moren y fugen del tot que no y poden aturar en tota aquella partida.
1.35.11	Serpentes prope omni austeritate fugantur et nocentes spiritus innocentia fumi graeolentis exagitat. uramus galbanum uel cerui cornua, radices lillii, caprae unguilas. hoc genere monstra noxia prohibentur.	Les serps fa hom fugir de la casa y del mas ab males olors que hom hi continue de fer perquè en les cases o torres de fora hom deu acostumar de cremar corns de seruo, o rahels de liri o ungles de cabra. En aquestes mateixes coses cremades fan fugir y lunyar de la casa tots los mals sperits.

FONT: Elaboració pròpia a partir de Rodgers (1975) (versió llatina) i a partir del manuscrit 6437 (versió en català).

En el passatge 1.35.5, sobre com es poden prevenir certs insectes perjudicials, Saiol interpreta que puguin ser el «pulgó, papallons o altres animals». La closca de tortuga protegeix les llavors d'aquests insectes, tal com observàvem amb la pell de la hiena (taula iv, 10.3.1). Hi tornem a trobar la planta

«symfoniaca» (*Hyoscyamus albus* L.), que Saiol descriu novament de manera detallada i que s'ha de remullar amb vinagre per a matar el «pulgó, los orugos i altres animals que-ls acostumen de noure». Saiol afegeix un text que explica com es poden eliminar les puces de les cambres.

Del darrer passatge seleccionat (1.35.12) destaquem que una plaga de llagostes passarà de llarg si les persones d'aquell indret es refugien o s'amaquen. A continuació, s'exposen diversos mètodes de crema i fumigació perquè les llagostes fugin dels camps.

Per acabar, en la taula VI donem exemples de com es poden combatre altres animals, com els ratolins, les rates, els talps i les serps, molt nocius tant per als cultius com per al bestiar. En el passatge 1.35.9 observem que les rates poden ser exterminades amb morques d'oli, amb pols d'el·lèbor negre (*Helleborus* L., planta verinosa) o amb una infusió de cogombre salvatge (*Ecballium elaterium* Rich, planta altament purgant) i colcoquina (*Citrullus colocynthis* L.). A continuació Pal·ladi empra com a font Apuleu per a explicar la virtut del baladre com a raticida. L'alta toxicitat d'aquest arbust pot provocar la mort, raó per la qual Pal·ladi el deu citar (Font Quer, 1961).

La pràctica següent (1.35.10) té poc de màgia, ja que consisteix a fumar els caus on viuen els talps, de tal manera que o bé moren o bé han de fugir. En canvi, en el passatge 1.35.11 es fa esment del rol de les serps, que poden ser perjudicials i cal fer-les fugir de casa. La serp es presenta com un ésser malèfic, en comunió, fins i tot, amb els mals esperits. Ambdós fugen en cremar gálban, banyes de cérvol, arrels de lliri o ungles de cabra.

5. CONCLUSIONS

Constatem que, tant l'*O. A.* de Pal·ladi com la versió medieval catalana de Ferrer Saiol inclouen preceptes màgics perquè els consideren útils per a la protecció de les collites i dels animals de granja. La màgia forma part del coneixement agrícola i el públic lector la pot assimilar a una activitat agronòmica o a un culte ordinari més.

Atès que els agrònoms llatins i també els medievals necessitaven eines per a enfrontar-se a situacions adverses, qualsevol pràctica documentada, tant per la tradició literària secular com per la tradició oral, els podia ser vàlida. Dependrà de cada agrònom escollir quines vol aplicar o amb quines se sent més còmode.

L'*O. A.* no és un llibre que tracti sobre coneixements secrets: és un gènere literari molt estès en la literatura agronòmica llatina i que pretén aproximar el saber del camp per a poder millorar el rendiment de la terra. La majoria de conjurs i cures no són complexos i es poden dur a terme fàcilment. No cal posseir un determinat coneixement de les tradicions màgiques, com requerien altres tractats. Amb tot, en el text de Pal·ladi i en la

traducció de Saiol s'entreveu que qui coneix realment aquestes pràctiques és aquell que ha estat format en aquestes arts. Per tant, el coneixement que es presenta és lliure, però a la vegada només és accessible a una elit intel·lectual.

Si bé algun dels rituals proposats per Pal·ladi és força intel·ligible, els remeis que descriu són contrastats per diferents fonts, cosa que dona validesa al text i a l'obra. Tot i que Pal·ladi i Saiol prefereixen evitar els rituals màgics, no rebutgen de manera frontal les pràctiques màgiques, els rituals amb conjurs, les processons o els amulets.

Constatem que les pràctiques màgiques es desenvolupen en harmonia amb altres sabers agronòmics, de manera que la tradició secular llatina agronòmica i també la de les arts màgiques perduren en el temps i continuen presents al segle XIV a la Corona d'Aragó gràcies a Ferrer Saiol.

BIBLIOGRAFIA

- ARGEMÍ, LL. (1988). *Miquel Agustí. Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*. Barcelona: Alta Fulla.
- CALVO, J. L.; SÁNCHEZ, M. D. (1987). *Textos de magia en papiros griegos*. Madrid: Gredos.
- CAPUANO, T. M. (ed.) (1987). *The Text and concordance of Biblioteca Nacional MS 10.211: Libro de Palladio* [microforma]. Madison: Hispanic Seminary of Medieval Studies.
- DICKIE, M. W. (1999). «The learned magician and the collection and transmission of magical lore». A: JORDAN, D. R.; MONTGOMERY, H.; THON, E. (ed.). *The World of Ancient Magic. Papers from the first International Samson Eitrem Seminar at the Norwegian Institute at Athens 4-8 May 1997*. Bergen: Norwegian Institute at Athens, p. 163-193.
- FLACH, D. (1990). *Römische Agrargeschichte*. Munic: C. H. Beck's Verlagsbuchhandlung.
- FONT QUER, P. (1961). *Plantas medicinales. El Dioscórides renovado*. Barcelona: Labor [4a reimpr.: 1978].
- KEIL, H.; KRUMBIEGEL, R. (ed.) (1884-1897). *M. Porci Catonis De agri cultura liber. M. Terentii Varronis Rerum rusticarum libri tres*. Leipzig: Teubner.
- LUCK, G. (1995). *Magia y ciencias ocultas en el mundo griego y romano*. Madrid: Gredos.
- Manuscrit 6437. València: Biblioteca Municipal Serrano Morales (BMSM), ms. 6437.
- MARTIN, R. (ed. i trad.) (2003). *Palladius Traité d'agriculture livres I et II*. París: Les Belles Lettres.
- MAYHOFF, C. (ed.) (1892-1909). *Plinius Secundus Gaius: Naturalis historiae libri XXXVII*. Leipzig: Teubner.

R. Sebastian-Torres

- MOMMSEN, T. (1895). *C. Lulii Solini. Collectanea rerum memorabilium*. Berlín: Weidmann.
- MOURE, A. M. (ed.) (1990). *Tratado de agricultura. Medicina veterinaria. Poema de los injertos*. Madrid: Gredos.
- RICHLIN, A. (1997). «Pliny's Brassiere». A: RICHLIN, A. (ed.). *Roman Sexualities*. Princeton: Princeton University Press, p. 197-254.
- RODGERS, R. H. (ed.) (1975). *Palladii Rutilii Tauri Aemiliani viri inlustris Opus agriculturae, De veterinaria medicina, De insitione*. Leipzig: Teubner.
- (2010). *L. Iuni Moderati Columellae Res Rustica. Incerti Auctoris Liber De Arboribus*. Oxford / Nova York: Oxford University Press.
- SEBASTIAN, R. (2014). *Ferrer Saiol, traductor de Pal·ladi*. Tesi inèdita dirigida per Alejandro Coroleu Lletget i José Luis Vidal Pérez. Barcelona: Universitat de Barcelona. També disponible en línia a: <https://www.tesisenred.net/handle/10803/283132?locale-attribute=ca_ES> [Consulta: 10 març 2019].
- (ed. i trad.) (2016). *Pal·ladi, Tractat d'agricultura*, vol. I. Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- (2017). «Les fonts medievals de “grammàtica” i “medicina” en la traducció de Ferrer Saiol de l'Opus agriculturae de Pal·ladi». A: *Magnificat: Cultura i Literatura Medievals*, núm. 4, dossier monogràfic, p. 75-91. També disponible en línia a: <<https://ojs.uv.es/index.php/MCLM/article/view/10065>> [Consulta: 10 març 2019].
- SPURR, M. S. (1986). *Arable Cultivation in Roman Italy, c. 200 B.C.-c. A.D. 100*. Londres: Society for the Promotion of Roman Studies.
- WHITE, K. D. (1970). *Roman Farming*. Ithaca, Nova York: Cornell University Press.